

LEH VE MACAR MÜLTECİLERİNİN OSMANLI DEVLETİ'NE SİĞİNMASI BEYİN GÖÇÜ OLARAK DEĞERLENDİRİLEBİLİR Mİ?

Musa GÜMÜŞ*

Özet

Bilindiği gibi 1848 ihtilalleri Avrupa'nın birçok ülkesinde, birçok insanı siyasi suçlu duruma getirmiş ve bu insanlar ülkelerini terk ederek başka ülkelere iltica etmek zorunda kalmıştı. Ülkelerini terk ederek sığındıkları devletler arasında Osmanlı Devleti de bulunmaktaydı. 1848 ihtilalleri süreci ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınanların sayısı on binleri bulmuştu ve bunların çok önemli kısmı, subay, doktor, kimyager, mühendis ve yazardı. Zira bunların önemli bir kısmı Avrupa'nın önemli okullarında eğitim alarak yetişmişlerdi. Aldıkları bu eğitim, onları ülkelerinde üst noktalara taşımıştı ve buralarda mesleklerini icra ediyorlardı. 19. asırda hızlanan ıslahat çalışmalarında bu mülteciler Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu kalifiye eleman grubunu teşkil ediyordu. Bu yüzden devlet mültecileri devletin çeşitli birimlerinde istihdam etmekte istekli davrandı. Bu sayede de mülteciler Osmanlı modernleşmesi sürecinde faal rol oynamışlardır. Bu makalede, ordu, sağlık, bayındırlık ve eğitim gibi bilgi ve dönüşüme en çok ihtiyaç duyulan alanlarda önemli çalışmalarda bulunarak Osmanlı modernleşmesine bir miktar yön veren Leh ve Macar mültecileri 19. asrın en önemli ve kapsamlı nüfus ve beyin göçü hareketi olarak kabul edilebilir mi, sorusu değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Leh ve Macar Mültecileri, Beyin Göçü, Osmanlı Devleti, Modernleşme,*

---

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Polish and Hungarian Refugees in Ottoman: Could it be considered as a Brain Drain?

Abstract

As it is known, 1848 Revolutions made a great number of people political criminal, especially in lots of European countries. In addition, they had to leave their own countries and they took refuge in different countries. One of the countries they took refuge in was Ottoman Empire. During and after 1848 Revolutions, the numbers of immigrants have reached ten thousands. Because an important part of immigrants had been graduated from the significant academies in Europe, they were experts on military service, medicine, chemistry, engineering and authorship. The education they had taken had offered good positions to them and they had been working at their area of expertise in Europe. Thus, in 19th century, these immigrants were profitable and sufficient for the accelerated reforms in Ottoman Empire. Therefore, Ottoman Empire was so willing to employ them. The immigrants who were employed for the important positions have taken significant roles in Ottoman modernization. In this article, the question will be discussed that whether the polish and the Hungarian immigrants who have an important role in Ottoman modernization, especially in military service, medicine, prosperity an education could be considered and studied as the most important brain drain of 19th century.

Key Words: *Polish and Hungarian Refugees, Brain Drain, The Ottoman Empire, Modernization,*

Giriř

Beyin göçü meselesi, özellikle gelişmekte olan ülkeler için güncelliğini koruyan ve sürekli tartişmalara konu olan bir olgudur. Sebepleri, ekonomik, sosyal ve siyasi olarak değerlendirilebilecek bu olgunun en önemli etkileri dışa beyin göçü veren ülkelerde görülüyor olsa da, beyin göçü alan ülkeler açısından da değerlendirilmesinin bize önemli veriler sağlayacağı muhakkaktır. Burada beyin göçü alan ülkelerin kalifiye insan unsuruna sahip oluyor olması ile elde ettiği kazanımlarını, bu ülkedeki etkileri açısından değerlendirilmesi bize meselenin daha önemli yönünü gösterecektir. 19. asrın en önemli beyin göçü olarak değerlendirdiğimiz Leh ve Macar mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne siğinması olayını, bu minval üzerinde değerlendireceğiz.

Osmanlı devlet adamları, devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için ıslahat çalışmalarına karar verdiğinde, son derece önemli bir sorunla karşılaştılar. Bu sorun, şüphesiz ıslahat sürecini yönetecek kalifiye eleman yokluğudur. Devlet bu eksikliği hemen bütün ıslahat hareketleri sürecinde

yaşamıştır. Bu durum devlet adamlarını yeni çare arayışlarına yöneltmiştir. Bu yönelim sonucunda, 18. asırdan itibaren yabancı uzmanları ıslahat sürecine dâhil edip bu eksikliği beyin göçü yoluyla aşma fikirleri ortaya çıkmıştır. Bu konudaki ilk örnek ise, Fransız Huguenot Rocheford olmuştur. 1717 yılında Fransa'dan kaçarak İstanbul'a gelen Rocheford, bir süre çalışıp zamanın Sadaret Kaymakamı İbrahim Paşa ile fikir alışverişinde bulunduktan sonra "*Bâbîâlî Hizmetinde Bir Ecnebi Askerî Mühendisleri Kıtasının Teşkili*" adında on sayfalık bir rapor sunmuştur¹. Osmanlı itfaiye örgütünün kuruluşu da yine bir Fransız olan David (Gerçek Paşa)'e emanet edilmiştir. Gerçek Paşa, 1720 yılında Osmanlı Devleti'nin modern itfaiye teşkilatının temelini atmıştır². Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen Fransızlardan biri, şüphesiz Kont De Bonneval (Ahmed Paşa)'dır. O da 1730 yılında İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı topçuluğu ona emanet edilerek yeni bir soluk getirmeye çalışılmıştır³. Osmanlı askerî sahasında istihdam edilmiş bir diğer önemli örnek olan Baron De Tott, Osmanlı topçuluğunu çağına uygun bir yapıda yeniden teşkilatlandırmaya çalışmış ve Sürat Topçuları Ocağı'nı kurmuştur⁴. 1784 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınan Avusturyalı General Karlo De Kotzi (Osman Bey) de Osmanlı ordusunda hizmete alınıp istihdam edilenlere bir başka örnektir. Osmanlı Devleti'nin hali hazır durumunu tetkik eden Kotzi, incelemelerini Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya layiha olarak sunmuş ve çözüm önerilerini sıralamıştır⁵.

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen yabancı uzmanlardan Prusyalı subaylar da Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yere sahiptir. 1789 yılında başlayan bu süreçte Alman subayların orduda istihdam edilmeleri 20. asırda, I. Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir⁶. Bu istihdamlar, sadece ordu ile sınırlı kalmamış devletin birçok birimine ve kurumuna yayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen bu kalifiye elemanların meslek gruplarını ise Mühendisler, Modern savaş sanatını öğretecek subaylar, Çeşitli iş kollarında

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yayın Hazırlayan Ahmet Kuyaş), İstanbul 2002, s. 46-48.

² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 9. Baskı, Ankara 2000, s. 47.

³ Roderic H. Davison, *Reform In The Ottoman Empire 1856-1876*, New York 1973, s. 21.

⁴ Mustafa Kaçar, "Osmanlı Devleti'ne Modern Topçuluğun Girişi (Sürat Topçuları Ocağı), *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı I*. Sayı: 31., Ankara 2000, s. 646-647.

⁵ Kemal Beydilli, "Bonnaval'in İzinde: Muhtedi Osman Bey veya Avusturyalı Fırafî General Karlo De Kotzi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı XI'den Ayrı Basım, İstanbul 1991, s. 73-101.

⁶ Mustafa Şahin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Uzmanlar Aracılığıyla Batılılaşma Çabaları", www.Millî Eğitim Bakanlığı.gov.tr/yayinlar (4.12.2005).

çalışacak kalifiye işçiler, tabip ve cerrahlar şeklinde sınıflandırılabilir. Bunların geliş şekilleri ise, ilgili devletlerin İstanbul'daki elçileri aracılığıyla getirilenler, devlet adamlarının girişimleriyle gelenler, yurt dışındaki elçiler aracılığıyla çağrılanlar, kendiliğinden işçi olarak gelenler, ülkelerinde siyasî suçlu durumuna düşerek ülkelerini terk ederek iltica edenler şeklinde sınıflandırılabilir.

Devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilen ve yukarıdaki sınıflandırmanın sonunda yer alan grup, ülkelerinde siyasî suçlu durumuna düşerek ülkelerini terk etmek zorunda kalan mülteciler, bizim konumuzu oluşturmaktadır. 19. asırda iki büyük ihtilal girişimi yaşayan Lehistan (Polonya), ciddi siyasî sorunlarla karşı kaşıya kalmıştır. Bu süreçte birçok Lehli ülkelerinde siyasî suçlu durumuna düşmüş 1830 ve 1848 ihtilallerinde ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Ülkelerinden ayrılan birçok Lehli ve Macar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı Devleti'ne sığınan bu mülteciler, erden generale, çeşitli rütbelerde subaylar, mühendisler, mimarlar, ekonomistler, denizciler, eğitimciler, doktorlar, eczacılar, baytarlar, sanatçılar, yazarlar ve sarraçlar olmak üzere önemli meslek gruplarına mensup insanlar ile çiftçiler, ayakkabı ustaları, marangozlar, lokantacılar, değirmenciler, arabacılar, mücellitler, duvar kâğıdı ustaları gibi birçok zanaatkârdan oluşuyordu⁷. Tanzimat Ferman ile yoğun bir ıslahat dönemine giren Osmanlı devlet adamları bu ıslahatları hayata geçirecek kalifiye elemana ihtiyaç duymaktaydı⁸. Bu ihtiyacı ülkeye sığınan mültecilerden de karşılamaya çalışan devlet adamları, birçok siyasî mahzurlara rağmen bu mültecileri istihdam edilmekten geri kalmamıştır. Zira devletin hizmetine amade olan bu nitelikli insan topluluğu devlet adamları için önemli kalifiye eleman kaynağıdır. Bu da Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen beyin göçünün önemini ortaya koymaktadır⁹.

Osmanlı Devleti bu mülteci grubun en fazla askerî olanlarından yararlanmıştı. Zirâ mültecilerin büyük çoğunluğu subaydı. Bunlar ülkelerindeki en iyi askerî okullarda eğitim alarak, yetişmiş kalifiye askerlerdi. Aldıkları bu

⁷ Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi (1845-1851)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 339, 345-348, 360-374.

⁸ Kemal Karpat, "Kossuth İn Turkey: The İmpact Of Hungarian Refugees İn The Ottoman Empire 1849-1851", *CİEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslar arası Komitesi VII. Sempozyum Bildirileri*, (Yayına Hazırlayanlar: Jean Bacque, Louis Gramment, İlber Ortaylı, E. Van Danzel), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994, 119.

⁹ Musa Gümüş, *1848 İhtilalleri Sonrasında Osmanlı Devleti'ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri'nin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 9.

Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması

eğitim, onların Avrupa'nın bilim zihniyetinde yetişmelerini sağlamış ve askerî alanda önemli bir seviyeye taşımıştır. Dolayısıyla mülteciler eliyle en fazla dönüşümün askerî alanda yaşandığını söyleyebiliriz¹⁰. Askerlik alanı dışında, tıp, bayındırlık ve hukuk gibi alanlarda da istihdam edilen mülteciler sayısı da az değildir.

Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin büyük bir bölümü, ülkenin değişik yerlerinde, ordunun çeşitli birimlerinde istihdam edilmiştir. Bunların çalışmaları sonucu orduda önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir.

Osmanlı ordusunda istihdam edilen en meşhur mültecilerden biri olan General Józef Zachariasz Bem (Murat Paşa), Halep'teki orduda istihdam edilmiştir. Halep'teki ordunun ıslahı için birçok proje hazırlamış ve bunların fiiliyata geçmesini bizzat kendisi takip etmiştir. Halep'te, topçuluk tarihinde ilk defa topçu raketini geliştirerek uygulamıştır. Mobil top planları hazırlayarak savaşta manevra kabiliyetinin arttırılmasına hizmet etmiştir¹¹. Ancak General Bem 1850 gibi erken bir zamanda vefat etmiştir¹².

Michal Czaykowski, Müslüman olunca Mehmed Sadık¹³ adını almıştır¹⁴. Balkanlarda üçüncü ordu bünyesinde istihdam edilmiştir. Mehmed Sadık Paşa'nın Osmanlı ordusuna en önemli hizmeti şüphesiz ordu bünyesinde kurduğu ve tamamen Avrupa usulleri ile tanzim ettiği Kazak Askerî Süvari

---

¹⁰ Gümüş, *a.g.t.*, s. 54.

¹¹ Taha Toros, *Geçmişte Türkiye Polonya İlişkileri*, İstanbul 1983, s. 23; György Csorba, "Macar Mültecileri", (Çeviren: Erol Hatipli), *Türkler*, Cilt: 12., Sayfa: 805-812., Ankara 2002, s. 807.

¹² Bu konu hakkında değişik bilgiler bulunmaktadır. Tasnadi, Murat Paşa'nın Arap isyanı sırasında şehit düştüğünü yazar. Edit Tasnadi, "18. ve 19. Yüzyıllarda Macar Mültecileri", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 36., Sayı: 215., İstanbul 2001, s. 75; Csorba ise "Arap isyanından sonra emekli olmuş, daha önceki yaraları, sıtma ve alışık olmadığı iklim nedeniyle 10 Aralık 1850'de ölmüştür" bilgisini verir. Csorba, "Macar Mültecileri", s. 808; Drozd da, "10 Aralık 1850 tarihinde beklenmedik şekilde Halep'te ölür. 1929 yılında General Jozef Bem'in bedeninin bakıyesi Polonya'ya getirilip memleketi Tarnow'daki mezarlığa defnedilir." bilgisini verir. Jerzy Drozd, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Polonyalılar", www.polonya.org.tr (17 07 2005).

¹³ "Tanzimat devrinin ünlü diplomati ve devlet adamı Sadık Rıfat Paşa", "Viyanalı elçimiz Sadık Rıfat Paşa" ibareleri Gerçek Sadık Rıfat Paşayı, İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2004, s. 95, 240., "...Çaykovski diye birisi Sadık Rıfat Paşa oluyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda Kazak Alaylarını teşkil ediyor ve bu alayların askerleri Hıristiyan ve Müslüman olduğu için de alayın bayrağının üzerinde haçla hilâl yan yanadır" bilgisi ise, Mehmet Sadık Paşa ile Sadık Rıfat Paşa'nın birbirine karıştırıldığını gösteriyor.

¹⁴ Taha Toros, *a.g.e.*, s. 26; Kazimierz Dopierala, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Polonyalılar", *Savaş ve Barış: 15-19. Yüzyılları Arasında Osmanlı-Leh İlişkileri*, İstanbul 1999, s. 82; Jerzy S. Latka, *Polonezköy Adampol Cennetten Bir Köşe*, (Çeviren Nalan ve Antony Sarkady), İstanbul 1992, s. 24; Jerzy Latka, "Polonyalı Mülteciler ve Yeni Fikirler", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 16., Sayı: 91., İstanbul 1991, s. 52.

Alayları'dır. Bu alaylar 1855 yılında kurmuştur¹⁵. Alayların kuruluş nizamnamesi, Şura-i Askerî'den alınan talimatlarla düzenlenmiştir¹⁶. Alayın insan kaynağı ise mülteciler ağırlıklı olmakla birlikte Kazak ve Tatar gibi unsurlardan sağlanmıştır¹⁷. Alayın bünyesinde Dragon (Ejder) bölükleri kurulmuştur. Bu bölükler Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci Ordu bünyelerinde görev yapmışlardır¹⁸. Görevleri yerel asayişsizlik unsurları ile mücadele etmek, sınır güvenliğini sağlamak şeklinde tanımlanmıştır. Alayların içinde çeşitli komuta kademeleri oluşturularak bu komuta kademelerine uygun atamalar yapılmıştır. Bu alaydan ayrı olarak İkinci bir Kazak Alayı da General Zamoyski tarafından kurulmuştur. Alay için Fransa'dan askerî malzeme sağlanması konusunda Zamoyski'ye yetki verilerek Fransa'ya gönderilmiştir¹⁹.

Mehmed Sadık Paşa'nın oğlu Wladyslaw Czajkowski (Muzaffer Paşa) Osmanlı ordusunun değişik birimlerinde görev yapmıştır. Muzaffer Paşa, Mekteb-i Harbiye'de askerî coğrafya yani, strateji ve harp fenni alanında mektep muallimliği yapmıştır. Uzmanlık alanıyla ilgili "*Coğrafya-i Şevkülceysi*" adını taşıyan bir kitap yazmıştır. 1884 yılında basılan bu kitap askerî mekteplerden ders kitabı olarak okutulmuştur. "*Plevne Müdâfaası*" adında başka bir kitabı daha vardır²⁰. Yarbaylık rütbesindeyken Bâb-ı Seraskerî Tahkikât Komisyonuna, ardından da 1871 yılında Harp Okulu Süvarî muallimliğinde görevlendirilmiştir²¹. 1878 yılında da Jandarma Tensikât Komisyonu üyesi seçilmiştir²². 1887 yılında Mekteb-i Harbiye'de askerî coğrafya muallimi olduğu sırada "*kıdem ve hüsn-ü hidmetinden*" dolayı Miralaylık rütbesine yükseltilmiştir²³. Muzaffer Paşa bir başka önemli görevi

¹⁵ BOA, HR. MKT., 120/5958; BOA, HR. MKT., 95/46; BOA, HR. MKT., 91/8

¹⁶ BOA, İ. DH., 393/26005.

¹⁷ BOA, A. MKT.NZD., 357/42.

¹⁸ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Dönemi Kara Ordusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006, s. 45.

¹⁹ BOA, Y. PRK. ASK., 4/16-1-15; BOA, İ. DH., 393/26005; BOA, A. MKT. UM., 187/86; BOA, A. MKT. NZD., 153/51.

²⁰ Ali Güler-Suat Akgül, *Türk Tarihinde Harbiye*, Ankara 1999, s. 196; Ekmelettin İhsanoğlu, - Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekâr, *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, Cilt: 2*, İstanbul 2004, s. 248.

²¹ İhsanoğlu-Şeşen-Bekar, *a.g.e.*, s. 248.

²² BOA, İ. DH., 797/64454.

²³ "*Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne süvârî muallimi Kaim'i-makam izzetlü Muzaffer Bey'in kıdem ve hüsn-ü hidmetinden bahisle terfi'i rütbesi mekâtib-i askeriye nezâret-i behiyesinden ba-tezkere iş'ar olunmuş ve mir-i mumaileyhin fil-hakikâ kıdemli ve terfi'i rütbeye haklı... bulunduğu kıyud yoklamadan anlaşılmış olduğundan mumaileyhin kemâkân mezkur süvari muallimliğinde*

Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması

1887 yılında seçildiği Meclis-i Askerî üyeliği ile Saray Nazırlığı'dır. Yine 1889 Askerî Ceza Kanunnamesi'nin hazırlanmasında görevli komisyonun üyeliğinde bulunmuştur. Sultan Abdülhamid döneminde kurulan Hamidiye Alayları'nın tertibinde görevli komisyonun başkanlığına seçilmiştir.

Osmanlı ordusunda istihdam edilen diğer önemli sima olan Wladyslaw Koscielski, Müslüman olduktan sonra Sefer adını almıştır. 1271 (1854) yılında “*meşhûd olan ikdam ve gayretini takdîren*” liva, aynı yıl Balaklava'da gösterdiği “*fevkâl'ade meşhûd olan ikdamına mebni suvari mîrlivalığı rütbesi tevcihîyle*” ödüllendirilmiştir²⁴. Sefer Paşa 1863 yılında Osmanlı süvarilerinin genel müfettişliğine tayin edilmiş, bu görevdeyken Osmanlı ordusunda girilen ıslahat çalışmalarında önemli görevler almıştır. Osmanlı süvari kuvvetlerinin yeniden örgütlenmesinde önemli işler gerçekleştirmiştir²⁵. Sefer Paşa 1870 yılında Hassa ordusundan istifasını²⁶ verene kadar bu görevini sürdürmüştür.

Osmanlı ordusunda görev yapan bir diğer önemli kişi harbiye subayı olan Seweryn Bilinski(Nihad Paşa)'dir. Kırım Harbi'nde Sivastopol, Gözleve ve Batum'da görev yapmıştır²⁷. Aşağıda da göreceğimiz üzere onun en önemli görevi Bulgaristan Komiserliği olacaktır.

Antoni Aleksander İlinski (İskender Paşa) de Osmanlı ordusunda istihdam edilmiş önemli bir askerdi. Serdar-ı ekrem Ömer Lütfi Paşa'nın ordusunda 3. Süvarî Alayı'nın komutanı olarak Bosna Hersek'te isyanları bastırmak üzere görev almıştır. Kırım Harbi'nde Gözleve'de Rusya'ya karşı savaşmış, buradaki görevlerinde başarıları, onun Mirlivalık rütbesine yükselmesini sağlamıştır²⁸.

Osmanlı ordusunda istihdam edilmiş Macar asıllı General Kmety (İsmail Paşa), Osmanlı ordusunda önemli görevler ifa etmiş subaylar arasında yer almıştır. İlk önce General Bem'in yardımcısı olarak Halep'te orduda

---

istihdam olunmak üzere uhdesine süvârî miralaylığı rütbesi tevcihî tensib kılınmış olmağla...”, BOA, İ. DH., 708/49562-3.

²⁴ BOA, A. AMD., 62/70. bazı belgelerde Sefer Paşa'nın sadece mirlivalık. BOA, A. MKT. UM., 183/56. bazılarında ise “*fevkâl'ade meşhûd olan ikdamına mebni olarak süvârî mirlivalığı*” da verildiği görülüyor. BOA, A. MKT. MHM., 65/57.

²⁵ Hieronim, Kaczmarek, “Sefer Paşa-Wladyslaw Koscielski”, *Savaş ve Barış: 15-19. Yüzyılları Arasında Osmanlı-Leh İlişkileri*, İstanbul 1999, s. 91; Drozd, a.g.m., (17.07.2005).

²⁶ BOA, İ. DH., 601/41901, 1-3.

²⁷ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1992, s. 76.

²⁸ BOA, İ. DH 318/20533-1

görevlendirilmiş²⁹, daha sonra da Anadolu Ordusu'nda (4. Ordu) istihdam edilmiştir³⁰. Anadolu Ordusu'nda iken gayret ve başarılarından dolayı nişanla ödüllendirilmiştir³¹. Anadolu Ordusu'nda bir süre görevli kaldıktan sonra yurt dışına çıkmış, daha sonra tekrar, orduda görev almak üzere hükûmete başvurarak tekrar orduya alınmıştır. Kars savunmasında görev almak üzere Kolmann (Fevzi Bey), Guyon (Hurşid Paşa) ile bu bölgeye gönderilmiştir. İlk olarak Kurudere Savaşı'nda görev almış, Kars'ın savunmasında aldığı görevlerde üstün başarılar elde etmiştir. Kırzioğlu, İsmail Paşa için, “*herhangi bir orduya şeref verecek adamdır*” değerlendirmesini yapar. İsmail Paşa Kars savunmasını anlattığı eserinde Kars'taki askerî noktalarının ayrıntılarıyla tasvir etmiş, askerî tabyaların durumlarını anlatmıştır³².

Osmanlı ordusunda istihdam edilmiş bir başka şahsiyet General Baron Maximillian Stein (Ferhad Paşa)'dır. Ferhad Paşa Dördüncü ve Beşinci ordularda görev yapmıştır. Orduda gerçekleştirilen yenileşme çalışmalarında aktif rol oynamıştır. Yenileşme ile ilgili tasarılarını rapor haline getirerek merkeze sunmuştur. Başarılı çalışmalarıyla birkaç kez taltif edilmiştir. Anadolu Ordusu Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tayin olunmuştur³³. Birkaç yıl bu görevde kalan Ferhad Paşa, daha sonra Batum ordusuna tayin edilmiştir³⁴. İsmail ve Hurşit Paşa gibi Ferhad Paşa da Kars savunmasında görev almıştır.

Osmanlı ordusunda istihdam edilen bir başka önemli asker Richard Debaufre Guyon (Hurşit Paşa)'dur. 1852 yılında Osmanlı ordusunda istihdam edilmiştir³⁵. Görevli olarak Şam'a gönderilmiştir. 1853 yılında da Erkân-ı Harp Reisliği görevi uhdesinde olarak Erzurum'a gönderilmiştir. Kırım Harbi başlayınca Ruslara karşı savaşmak üzere görev almak için İstanbul gelmiştir. Ruslara karşı Kırım Harbi'nde savaşmıştır. Koleraya yakalanarak 11 Ekim 1856

²⁹ Abdullah Saydam, “Müslüman Olan Macar Mültecileri Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: IV., Sayı: 24., İstanbul 1995, s. 21.

³⁰ BOA, A. MKT. NZD., 222/35; BOA, A. MKT. NZD., 220/86.

³¹ BOA, A. AMD., 55/5.

³² Fahrettin Kırzioğlu, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, İstanbul 1955, s. 78-79; György CSORBA, “Kossuth'un Ayrılmasından Sonra Macar Mültecilerinin Hayatı ve Faaliyetleri”, *Lajos Kossuth'un Doğumunun 200. Yıldönümünde Lajos Kossuth 1848-1849 Osmanlı Macar İlişkileri*, Editörler: Celal İnal-Naciye Güngörmüş, Kütahya 2002, s. 131; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 107; George Kmety, *A Narrative Of The Defence Of Kars On The 29th September 1855*, Third Edition, London 1856.

³³ BOA, A. MKT. MHM., 58/30, 1270 RA 24;BOA, HR. MKT., 70/19, 1270 R 22;BOA, HR. MKT., 80/51; BOA, A. AMD., 51/64; BOA, A. MKT. NZD., 244/3.

³⁴ Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 80.

³⁵ BOA, HR. MKT., 33/99, 29 C 1266;BOA, HR. MKT., 35/42, 1 N 1266.

tarhinde ölmüştür. Mezar taşında “*Türk Paşası, Fransa'nın çocuğu, İngiltere doğumlu fakat Macar milliyetçisi*” yazılıdır³⁶.

Osmanlı Devleti'ne sığınan mültecilerin en önemlileri arasından yer alan Konstanty Borzecki (Mustafa Celaleddin Paşa), Osmanlı ordularının değişik birimlerinde görev almıştır. İlk görevine yüzbaşı rütbesi³⁷ ile başlamış ve ilk görev yeri Diyarbakır olmuştur³⁸. Burada görevli iken ordu hakkında çeşitli projeler hazırlamıştır. Bir müstahkem mevki modeli hazırlamış ve bu proje doğu sınırlarının kuvvetlendirilmesi amacıyla tatbik edilmiştir. İyi bir ressam olan Mustafa Celaleddin Paşa, harita çizme konusunda da yetenekliydi. Birçok müstahkem mevki haritası hazırlamıştır. 1853 yılında Ömer Lütfi Paşa'nın birliğine tayin edilen Mustafa Celaleddin Paşa bir süre sonra Balkanlarda üçüncü ordu bünyesinde Karadağ'daki isyanları bastırmak üzere buraya gönderilmiştir. Bu görevi sırasında padişah tarafından “*Atiyye-i Seniyye*” ile ödüllendirilmiştir. Mustafa Celaleddin Paşa ordudaki başarıları dolayısıyla Feriklik rütbesine yükseltilmiştir³⁹.

Osmanlı tıbbının modernleşmesinde hizmetleri geçen mültecilerden birisi şüphesiz Karl Edvard Hammerschmidt (Macarlı Abdullah Bey)dir. Osmanlı tıp camiasında Dr. Macarlı Abdullah Bey⁴⁰ olarak tanınmış ve bu isimle ün kazanmıştır. Mülteciler Meselesinin en yoğun olduğu zamanda Avusturya'nın baskısı sonucu Şam'a gönderilmiştir. Daha sonra Kırım savaşında orduda hizmet almış, savaş bittikten sonra Gülhane ve daha sonra Haydarpaşa hastanelerinde görev yapmıştır. Osmanlı yükseköğretiminde 1862 yılından itibaren “*İlmü'l- Arz ve Meadîn*” (Jeoloji ve Mineroloji) alanında hocalık yapmıştır. Ayrıca Hayvanat derslerini okutmuştur. 1861 yılında Yarbay olarak

³⁶ György Csorba, “Kossuth'un Ayrılmasından Sonra Macar Mültecilerinin Hayatı ve Faaliyetleri”, *Lajos Kossuth'un Doğumunun 200. Yıldönümünde Lajos Kossuth 1848-1849 Osmanlı Macar İlişkileri*, Editörler: Celal İnal-Naciye Güngörmüş, Kütahya 2002, s. 131; Colonel Atwell C.B. Lake, *Narrative Of The Defence Of Kars, Historical And Military*, London 1857, s. 18; Kırzioğlu, *a.g.e.*, s. 80; Edit Tasnadi, “18. ve 19. Yüzyıllarda ...”, s. 75.

³⁷ “Oğlum Samih Bey'e”, s. 5.

³⁸ Jerzy S. Latka, *Lehistan'dan Gelen Şehit*, İstanbul 1987, s. 17-18.

³⁹ Latka, ...*Şehit*, s. 21, 23-24; BOA, İ.DH., 258/15906-1; BOA, İ.DH., 50573-14.

⁴⁰ “...Dr. Abdullah Bey'e Macarlı denmesinin sebebi, Macarlarla birlikte Türkiye'ye gelmiş olmasıdır...”, E. Kadri Unat, “Macarlı Dr. Abdullah Bey (Edvard Hemmerschmidt) ve Türkiye'deki Çalışmaları”, *Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, (28-29 Nisan 1986), (Yayına Hazırlayanlar. Arslan Terzioğlu, Ervin Lucius), Fatih Gençlik Matbaası İşletmeleri, İstanbul 1987, s. 149.

askerî göreve alınmıştır⁴¹. Macarlı Abdullah Bey, İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye hocaları arasında da yer almış, bu okulun Profesörlük payesini alan hocalarından biri olmuştur. 1863 yılında kendisinin geliştirdiği bir mikro fotoğraf cihazı ve ayrıca bitkilerin saklanması için geliştirdiği bir yöntemle dikkati çekti. Bu yeni buluşları, onun Napolyon tarafından davet edilmesini sağlamış, davetli olarak gittiği 1867 ilk Paris sergisinde bronz madalya ile ödüllendirilmiştir. Osmanlı Devleti de, onu, yine bu çalışmaları dolayısıyla 1867 yılında miralaylık rütbesi ile taltif etmiştir. Türkiye'de ilk halka açık tabiat müzesini 1870 yılında Askerî Tıbbiye'de kurmuştur. 1868 yılında Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye üye olmuş 1872 yılında da kurumun başkanı seçilmiştir. 1872 yılında zooloji dersini okutmaya başlamış bu alanda yaptığı çalışmalarla zoolojinin gelişmesinde önemli roller oynamıştır⁴². Tıbbiye-i Şâhâne'nin üçüncü zooloji hocası olmuştur. 1873 yılında Numunehane Müdürü olarak tayin edilmiştir⁴³. Türkiye'de yine ilk zooloji kitabını yazmış, bu kitap, Ali Reşid Bey tarafından Fenn-î Hayvanat-ı Tıbbiye adıyla Türkçeye çevrilerek 1876 yılında basılmıştır. Gregarinler ve Helminler gibi parazit omurgasız hayvanlar hakkında da önemli bilgileri ve buluşları ile tanınmıştır. Bu parazitler, o dönem "Hammerschmidtella" olarak isimlendirilmiştir⁴⁴. Macarlı Dr. Abdullah yabancı dillerde yaptığı yayınlarla Türk jeolojisini Avrupa'da tanıtarak önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir. Ülkemizde de jeoloji ve entomolojiyi tam anlamı ile o kurmuştur. Bu anlamda ilk bilim adamı olarak da dikkati çekmiştir. Yine Avrupa biyolojisini Türkiye'de tanınmasında en büyük etki Macarlı Dr.

---

⁴¹ Aykut Kazancıgil, *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, İstanbul 2000, s. 285; Arslan Terzioğlu, "Şimdiye Kadar Bilinmeyen Kaynaklar Işığında Dr. Macarlı Abdullah Bey'in Tababete ve Kızılay'ın Kuruluşuna Katkıları", *Kızılay Dergisi*, Cilt: 28., Sayı: 164., Ankara 1994, s. 30; Kemal Erguvanlı, "Türkiye'de Miralay Dr. Abdullah Bey'in Jeoloji Öğretiminde ve Araştırmalarındaki Öncülüğü", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı:1-2., İstanbul 1975, s. 19.

⁴² Unat, "Macarlı Dr. Abdullah Bey...", s. 144-145; E. Kadri Unat, "Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey'in Hayatı ve Türk Tıp Zoolojisindeki Yeri", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı:1-2., İstanbul 1975, s. 14-15; Terzioğlu, a.g.m., s. 30; Kazancıgil, a.g.e., s. 284.

⁴³ Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 31; Erguvanlı, a.g.m., s. 25; Unat, "Macarlı Dr. Abdullah Bey...", s. 149; Kazancıgil, a.g.e., s. 284-285, 284; Unat, ...*Tıp Zoolojisi ve...*, s. 15.

⁴⁴ Kadri E. Unat, *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, İstanbul 1970, s. s. 12; Unat, ...*Tıp Zoolojisi ve...*, s. 16; İlhan Tekeli, -Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 159; Unat, "Macarlı Dr. Abdullah Bey...", s. 148.

Abdullah Bey'e aittir. Macarlı Dr. Abdullah Bey, 43 hekim 66 üye Mecruh-i Asakir-i Osmaniye-yi Muavenet Cemiyeti'ni kurdular⁴⁵.

Macarlı Dr. Abdullah Bey, kaleme aldığı çalışmaları, ilmî araştırma, gerek Tıp Zoolojisi, parazitoloji, Bakteriyoloji ve Virolojindeki buluşları, gerek Askerî Tıbbiye'deki dersleri ve gerekse de Türkiye'de çalıştığı uzun yıllar boyunca yetiştirdiği yüzlerce öğrenci ve öğretim üyeleri Osmanlı tıbbına yaptığı hizmet ve sağladığı gelişmeler için önemli göstergelerdir.

Osmanlı tıbbının gelişmesinde ve bunun halk sağlığı alanında yaygın kullanılmasını sağlayan bir başka mülteci Bonkowski Paşa'dır. Bonkowski Paşa, tıbbiyede muallimlik yapmış, Türkiye'de eczacılık mesleğinin kurumsallaşmasında önemli katkıları olmuş bir bilim adamıdır. Bonkowski Paşa'nın, çalışmaları faaliyetleri arasında saray kimyagerliği, başta kolera olmak üzere bulaşıcı hastalıklar üzerindeki araştırmalar, su, gıda maddeleri ve ilaç analizleri bulunmaktadır. Bonkowski Paşa, Saray kimyacısı olduğu dönemde, tuvalet eşyası, kokular ve sabun gibi eşyalarla birlikte çeşitli ilaçlar imal etmek için Auguste Rotter ile Hıfz-ı Sıhhat ve Melahat adında bir şirket kurmak için imtiyaz almıştır⁴⁶.

Bonkowski Paşa'nın en önemli faaliyet alanı şüphesiz bulaşıcı hastalıklarla mücadele olmuştur. Bonkowski Paşa 1892 yılında Dersaadet ve Bilumum Vilâyât-ı Şâhâne Hıfzıssıhha Ser Müfettişi görevine getirilerek bu alanda⁴⁷ yaptığı çalışmalarla önemli gelişmelere imza atmıştır. Hastalığın kontrol altına alınması için geliştirdiği yöntemler başarılı sonuçlar vermiştir. Bonkowski Paşa, ülkenin çeşitli bölgelerinde meydana gelen kolera salgıları bertaraf etmek için görevlendirilmiştir. Gittikleri yer arasında, "*kuşpalazı hastalığının mahvı tedâbiri için*" Selanik, "*...hastalık hakkında tahkikât-ı icrâ ve muktezî tedâbir- tathîriyeyi ithâz ve ifâ etmek üzere*" İzmir, "*kolera illetinin men'i tevsî'i esbâbının istihsali zımında*" bir komisyon ile Trabzon ve aynı hastalığın Suriye'de sirayet etmesi dolayısıyla buraya gönderilen komisyonun başkanlığını yürütmüştür. Suriye'de yaptığı çalışmaları "*indifa'ı için icap eden*

⁴⁵ Kazancıgil, *a.g.e.*, s. 285; Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 31; Unat, *Tıp Zoolojisi ve...*, s. 7; Süheyl, Ünver, "Kızılay'ın Kurulmasında Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey Hizmeti", *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı., 1-2., İstanbul 1975.

⁴⁶ Feza Günergun, "XI. Yüzyılın İkinci yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa", *I. Türk Tarihi Kongresi* (İstanbul 17-19 Şubat 1988), Ankara 1992, s. s. 235.

⁴⁷ Günergun, *a.g.b.*, s. 237-238.

tedâbîre dair” 43 sayfalık bir layiha haline getirmiştir. Bonkowski Paşa yaptığı çalışmalar neticesinde koleranın yayılmasını önlemiştir⁴⁸.

Bonkowski Paşa, 1874 yılında Viyana Sergisinin uluslararası jürisi üyeliğine seçilerek Türkiye’yi burada temsil etmiştir⁴⁹. Madrid’de düzenlenen maden sergisinde de “*m’aden numûnelerinin kendüsüne tevdi’en komiser sıfatıyla...*” görevlendirilmiştir. Sultan Abdülhamid tarafında 1899 yılında Moskova’daki Tıp Kongresi’ne katılmak için Moskova’ya gönderilmiştir⁵⁰. Bonkowski Paşa gerçekleştirdiği çalışmalarla halk sağlığı alanında önemli gelişmelere imza atmıştır.

Osmanlı Devleti’nde istihdam edilen mültecilerin bazıları elçilik, mutasarrıflık ve komiserlik gibi önemli idarî görevlerde bulunmuşlardır. Bunlara verilecek en önemli örnekler arasında Muzaffer Paşa, Nihad Paşa ve Rüstem Bey bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde askerî eğitim konusunda önemli işler gerçekleştiren Muzaffer Paşa’nın en önemli görevi şüphesiz Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı’dır. Bu göreve getirilmesi şüphesiz onun Sultan Abdülhamid’in gözünde namuslu, iktidar sahibi bir kişi olarak görülmesinin önemli yeri vardır. Muzaffer Paşa bu göreve, 24 Cemaziyelahir 1320 tarihinde “*beş sene müddetle*” tayin edilmiştir. Hemen arkasından da, kendisine “*bir an evvel memuriyet yerine azimet*” etmesi gerektiği bildirilmiştir⁵¹. Muzaffer Paşa bu görevi sırasında, Cebel-i Lübnan’da merkezî yönetim kurmak ve devlet otoritesini sağlamlaştırmak için yerel güçlerle mücadeleye girişmiş⁵², bunda da başarılı olmuştur. O dönemin istikrar karnesine bakıldığında oldukça uzun sayılabilecek bir süre için Cebel-i Lübnan’ı devlet adına idare etmiştir. Bölgede bulunan farklı güç grupları arasındaki mücadeleyi ve bunun olumsuz yansımalarını ortadan kaldırmak için bu grupları memnun etmek ve bu gruplar arasında dengeyi sağlamak için oldukça mücadele vermiştir⁵³. Ancak bu işin oldukça zor olduğu Muzaffer Paşa hakkında yapılan şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Muzaffer Paşa görevi süresince, bölgenin sorunlarına ilişkin olarak yapısal düzenlemelere gitmiş ve bölgenin

⁴⁸ BOA, İ. HUS., 6/1310 CA 046;BOA, İ. HUS., 14/1311 M 36;BOA, İ. SH., 1/ 1310 C 2, 1-2;BOA, Y.EE., 11/25;BOA, İ. HUS., 7/1310 C 59.

⁴⁹ Günergun, a.g.b., s. 233.

⁵⁰ BOA, İ. DH., 850/68221;BOA, Y. PRK. PT., 15/25.

⁵¹ BOA, İ. MTZ. CL., 311;BOA, İ. MTZ. CL., 5/262; BOA, Y. PRK. MYD., 19/53;BOA, İ. MTZ. CL., 261.

⁵² Y. YPR. AJZ., 52/53,1-2.

⁵³ Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace Ottoman Lebanon, 1861–1920*, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1993, s. 64.

kalkınmasına yönelik çalışmalar yapmıştır. Bunu, hem görev süresinin uzunluğundan hem de devlet tarafından sık sık taltif edilmesinden anlamaktayız.

Bulgaristan Komiserliği gibi önemli bir idarî göreve tayin edilen Nihad Paşa, bu görevi sırasında özellikle Bulgaristan'da yaşayan Müslüman ve Türklerin, Bulgarlar tarafından el konulan emlakini geri almak için büyük uğraşlar vermiştir⁵⁴. Burada özellikle Bulgar hükümeti tarafından gasp edilen Türk mallarının geri alınması konusuna eğilmiş konu hakkında Osmanlı devlet adamlarının dikkatini çekmek için sürekli raporlar, bilgilendirme yazıları ve şifreler göndermiştir⁵⁵. Nihat Paşa, 1311(1895) yılında da (Karadağ) Büyükelçisi olarak tayin edilmiştir⁵⁶.

Nihad Paşa'nın oğlu Alfred Bilinski (Almed Rüstem Bey) de 1330(1914) yılında Amerika'ya Osmanlı Devleti'nin Büyükelçisi olarak tayin edilmiştir. Müslüman olup Ahmed adını almıştır. Rüstem Bey büyükelçilik payesiyle Washington'a atanan ilk Osmanlı diplomatik temsilcisi olmuştur⁵⁷. Rüstem Bey Amerika'da iken Ermeni lobisine karşı mücadele ederek Türk tarafının görüşlerini burada yansıtmaya çalışmıştır. Bu mücadeleleri Ahmet Rüstem Bey'in, "*La Guerra Mondiale et la Qustion Armenienne*" adında önemli bir eser yazmasına vesile olmuştur. Kitap 1918 yılında Bern'de basılmıştır. Kitap, "*Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*" adı ile Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın önsözüne yazdığı, "*Ermeni Meselesinde, dünya kamuoyuna karşı Türkiye'yi savunmayı amaçlayan bu kitabı yazarken, her şeyden önce, doğduğum, pek çok iyiliğini ve nimetlerini gördüğüm bu ülkeye bağlılık duygularımı devam ettirmeyi düşündüm... Beni harekete geçiren itici gücün, sadece ülkeme olan sevgim ve saygım olduğunu söylemek istiyorum... Ermenilere karşı herhangi bir şekilde peşin hükümler ve düşmanlık beslemiyorum*"⁵⁸ açıklama ile kitabı yazmaktaki amaç ve hareket tarzını ortaya koymuştur. Rüstem Bey, 1919 yılında başlayan Millî Mücadele hareketine katılarak Mustafa Kemal Atatürk'ün

⁵⁴ BOA, İ. MTZ(04), 7/158, 1-2.

⁵⁵ Bilâl Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler (1880-1885)*, Cilt: III., Ankara 1989, s. 210, 216, 227, 246, 253 vd...; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies /Türkoloji Dergisi*, Sayı: 2., 2006, s. 252.

⁵⁶ Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Elçisi Alfred Rüstem Bey*, Ankara 1973, s. 14-15; ŞİMŞİR, Bilal; "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2., Ankara 2001, s. 47.

⁵⁷ Erol, a.g.e., s. 15; "Ahmet Rüstem Bey" Maddesi *İnönü Ansiklopedisi*, Ankara 1946, s. 269; Erol, a.g.e., s. 7; Şimşir, a.g.m., s. 33.

⁵⁸ Ahmet Rüstem Bey, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, (Cengiz Aydın), İstanbul 2001, s. 11-12.

yanında yer almıştır. Sivas Kongresi'ne katılarak kongre delegeleri arasında yer almıştır. Sivas Kongresi kararlarının altında Ahmed Rüstem Bey'in de imzası bulunmaktadır. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Ankara milletvekili olarak bulunmuş, meclis dağılınca diğer milletvekilleri ile Ankara'ya gelmiş ve Heyeti Temsiliye istişare üyeliğine seçilmiştir. Rüstem Bey, Birinci Meclis'te de Ankara milletvekili seçilmiştir. Bu milletvekilliği 8 Eylül 1920 tarihine kadar sürmüş, bu tarihte milletvekilliğinden istifa ederek Avrupa'ya gitmiştir⁵⁹.

Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh ve Macar mültecilerinin Türk Fikir hareketleri içinde de önemli etkileri olduğu şüphesizdir. Bu konudaki önemli örnekler Mustafa Celaleddin Paşa (Kostanty Borjecki) ve Polonyalı Hayrettin (Karol Karski)'dir.

Mustafa Celaleddin Paşa (Konstanty Borzecki), Türk fikir hayatını etkileyen en önemli faaliyeti "Les Turks Anciens Et Modernes (Eski ve Yeni Türkler) kitabını yazması olmuştur. Mustafa Celaleddin Paşa, eserini Sultan Abdülaziz'e ithaf etmiştir. Kitap, İstanbul'da Courier d'Orient Gazetesi matbaasında 1869 yılında 362 sayfa olarak basılmıştır. Bu kitap, o dönem için Türk Milliyetçiliğinin Tarihi, Filolojik ve Etnolojik Kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bilimselliği konusunda şüpheler olmasına rağmen ilk dönem Türk milliyetçileri ve milliyetçiliği için hatırdadır bir kaynak olmuştur. Ali Engin Oba, kitap için "*kitabın tarihine dikkat edildiğinde, Tanzimat'ın ilanından 30 yıl ve Kırım Harbi ile Paris Andlaşmasını müteakip Osmanlı Devleti'nin Concert d'Europe'a alınmasından sonra yazılmış olması göz önünde bulundurulmalıdır*" der. Kitabın Fransızca yazılma nedenine ise "*kitabın Fransızca olarak kaleme alınması Türklerden ziyade yabancılara karşı Türklerin yüksek kültür ve medeniyetini savunmak amacına ve Avrupa'daki peşin hükümlerin ortadan kaldırılmasına yönelik*" olduğu açıklamasını getirir⁶⁰. Mustafa Kemal, Mustafa Celaleddin Paşa'nın oğlundan kitabı alarak ayrıntılı olarak incelemiş, önemli bulduğu yerlerin altını çizmiş ve üzerine notlar almıştır. Bu kitap, Mustafa Kemal'in milliyetçilik fikrinin şekillenmesinde

⁵⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, (Bugünkü Dille Yayınlayan Zeynep Korkmaz), 1998, s. 198; Erol, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁰ Ali Engin Oba, "Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celaleddin Paşa'nın "Eski Ve Yeni Türkler" Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi", *V. Milletler Arası Türkiye İctimâi ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989, s. 68-69.

etkili olduğu belirtilir⁶¹. Mustafa Celeleddin Paşa dönemin önemli gazetelerinde makaleler yazmıştır. İsmi, Basiret, Terâkki ve Courier d'Orient Gazetelerinin yazı gurubunda geçmektedir⁶². Mustafa Celeleddin Paşa'nın bu girişimiyle Basiret Gazetesi yayınları ile devlet adamlarını etkilemiş, 19. asrın ikinci yarısından itibaren Türk-Alman ilişkilerinde, Türk-Alman yakınlaşması için dikkate değer bir zemin hazırlamıştır⁶³.

Türk fikir hayatına etkileri olan Polonyalı Hayreddin Bey (Karol Karski), de fikirlerini gazeteler aracılığıyla ifade etmiştir. Polonyalı Hayrettin Bey, gazeteciliğimizin kuruluş safhasının en çok eser veren ve en mühim simalarından biridir⁶⁴. Basiret, Terâkki, Medeniyet, Levant Herald, Osmanlı, Tercüman-ı Hakikat, Phare du Bosphore, Takvim-i Vekâyi ve La Turquie ve Vakıt⁶⁵ gibi yerli ve yabancı gazetelerde yazılar yazmış, bir anlamda hayatını yazarak kazanmıştır⁶⁶. Bu gazetelerin birçoğunda başyazarlık yapmıştır. Kendisi Türkçe bilmediğinden, yazılarını Türkçe gazetelerde, Türkçeye çevirterek yayınlamıştır. Polonyalı Hayreddin Bey resmi vazifelerde bulunmuş, öğretmenlik ve profesörlük yapmış ve Tarih Encümeninde çalışmıştır⁶⁷. Bunun yanında Fransızca dersler de veren Hayreddin Bey, birçok kişiye Fransızca öğretmiştir. Fransızca öğrettikleri arasında Ahmet Ferit Kam gibi ünlü simalar bulunmaktadır⁶⁸. Polonyalı Hayreddin Bey, Galatasaray Lisesi'nin kuruluşunda da önemli rol oynamıştır. Lisenin kuruluşu sırasında aktif rol almış ve bu kuruluşta önemli katkılar sağlamıştır⁶⁹. Polonyalı Hayreddin Bey, İttihad-ı Osmanî, Türk milliyetçiliği, Türk dış politikası, Alfabe Meselesi, Avrupa, gazetecilik, Hukuk, meclisler ve İttihad-ı İslamî gibi konularda bilgisi olan

⁶¹ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün düşünce Yapısı Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara 1982, s. 27; Oba, a.g.m., s. 69.

⁶² Nuri M. İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. Basım, İstanbul 1993, Basiret Gazetesi için s. 211, Terakki Gazetesi için s. 243.

⁶³ İlhan Yerlikaya, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi ve (Pancermenizm-Panislamizm- Panslavizm-Osmanlılık Fikirleri)*, Van 1994, s. 67.

⁶⁴ Ali Birinci, "Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Münasebetiyle: Hayreddin'ler Hakkında", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 11., Sayı: 66., İstanbul 1989, s. 64.

⁶⁵ İlhan Yerlikaya, *II. Abdulhamid Döneminde Basın, Yarı Resmî Vakıt Gazetesi 1875-1884*, Kırkkale 1996, s. 8.

⁶⁶ Yerlikaya, ...*Basiret Gazetesi...*, s. 62-63.

⁶⁷ Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde İlave*, İstanbul 1960, s. 55.

⁶⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Ferit Kam*, Ankara 1988, s. 9; Çapanoğlu, a.g.e., s. 55; Birinci, a.g.m., s. 64.

⁶⁹ Lewis, a.g.e., s. 343.

önemli bir şahsiyettir⁷⁰. Bu konular hakkında başta Basiret gazetesi olmak üzere onlarca yazı yazmıştır. Polonyalı Hayreddin Bey gerek İttihad-ı Osmanî (Osmanlıcılık) ve gerekse İttihad-ı İslamî (İslâmcılık) konularında fikirleri sistematik bir biçimde ilk kez ortaya koyan kişilerden biridir. Polonyalı Hayreddin Bey'in yazdığı yazılar, dönemin gazetecilerinin, toplumun sorunlarına el atmış olduğunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir⁷¹. Uluslararası siyasî konular hakkında sık sık yazı yazan Hayreddin Bey Türk-Alman ilişkilerinin şekillenmesinde, Osmanlı siyasî ve askerî hayatında Alman etkilerinin tarihî zeminini oluşturmada Basiret Gazetesi aracılığıyla önemli roller yerine getirmiştir.

Polonyalı Hayreddin Bey, meclisler konusunda ortaya koyduğu fikirleri ile Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda içinde bulunduğu siyasî atmosferi iyi okuduğunu gösterir yazılar yazmıştır. Osmanlı unsurları içerisinde birlikliği sağlamanın ne kadar zor ve imkânsıza yakın şey olduğunu, bu dönemde meclis gibi kurumların devlete ciddi zararlar verebileceğini yazılarında dile getirmiştir. Hayreddin Bey, gazete sütunlarında ilk defa seçimden ve Ali Suavi'den sonra, Millet Meclisi'nden söz ederken Osmanlı Türkiye'sinde Millet Meclisi deyimini kullanmaktadır⁷².

Hayreddin Bey, Namık Kemal'in, "*Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan unsurlar, tarihen yetişmiş kavimlerdir. Bu nedenle kurulacak bir millet meclisinde onlar temsil edilerek yeni bir rejime gitmek, imparatorluğun parçalanmasını değil, bilakis kuvvetlenmesini; özgürlük, eşitlik ve adalet içinde yükselmelerini sağlar*"⁷³ fikrine karşıdır. Bu konuda Namık Kemal ile ateşli tartışmalara girmiştir. Zira Polonyalı Hayreddin Bey'e göre, Millet Meclisi

---

⁷⁰ Hayreddin Bey, "*Avrupa ve Türkiye*", Basiret, No: 73., 28 Nisan 1286; "*Gazeteler ve İşler*", Basiret, No: 147., 19 Ağustos 1286; "*Mekteb-i Tıbbiyece Türkçe Yahud Fransızca İstimali Keyfiyeti*", Basiret, No: 324., 18 Mart 1287; "*Kanun için Bir Mekteb Açılması Hakkında*", Basiret, No: 113., 23 Haziran 1286; "*Muvazene-i Din Akıl*", Basiret, No: 261., 29 Kanunisanı 1286; "*İttihad-ı Osmanî*" (Bu konuda birçok makalesi var), Basiret, No: 130., 16 Temmuz 1286; "*Vilayet Meclislerinin Islahı*", Basiret, No: 730., 7 Eylül 1288., "*Fezâil-i Milliye*", Basiret, No: 253., 22 Kanunievvel 1286; "*Osmanlı Milletleri*", Basiret, No: 805., 7 Kanunievvel 1288; "*Cehd ve Vakit*", Basiret, No: 129., 10 Temmuz 1286; "*Say ve Gayret*", Basiret, No: 245., 9 Kanunievvel 1286. gibi onlarca makalesi vardır. Hayreddin'in diğer makaleleri için Ali Kurt, *Basiret Gazetesinin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi (1870-1908)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul 1999, (muhtelif sayfalar).

⁷¹ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998, s. 41.

⁷² Necdet Kurdakul, *Tazimat Devri Basınında Siyasî ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Ankara 2000, s. 44, 51.

⁷³ Kurdakul, *...Anayasal Fikir Hareketleri*, s. 42.

yabancıların Osmanlı Türkiye'sinde kargaşalıklar yaratarak bundan siyasî ve iktisadî faydalar sağlamak için, Türkiye'ye sokmak istedikleri bir kavramdır: *“Bir memlekette özgürlük ve millet meclisi fikirlerinin yararlı olabilmesi için, o toplumda fikren ve ruhen alışılmış ve o düzeye erişilmiş olmalıdır. Biz, yabancıların kendi memleketlerinde çok olumlu sonuçlar veren bu tür icraatını inceleyip öğrenmek düzeyine gelmeden, millet meclisi peşinde koşmamalıyız. Esasen Osmanlı toplumu, Türklerden başka muhtelif kavimlerden oluşmaktadır”*⁷⁴. Bu açıklamadan anladığımıza göre Polonyalı Hayreddin Bey, Osmanlı Devleti bünyesinde bir meclis kurulması için eksik olan temel noktanın entelektüel birikim olduğuna işaret eder. Fransa bu birikim ve bilinci bir asır önce oluşturmuştur. Bu yüzden Millet Meclisi Fransa'da başarılı olmuştur⁷⁵.

Polonyalı Hayreddin Bey, 19. asır Osmanlı sosyal düzeninin sert ihtilâl hareketine sebep olacak karışıklık ortamından uzak olduğunu düşünür. Ona göre, ihtilâl ortamına götürecek eşitliksizlikler Osmanlı sosyal yapısında görülmemektedir. Halk belli sosyal sınıflara bölünmemiştir. Polonyalı Hayreddin Bey Osmanlı Türkiye'nde mezhep konusunda bir belli bir kısıtlılık olmadığını, dinler arasında tam bir eşitliğin mevcut olduğunu, Osmanlı tebaası arasında dinî konularda olan sorunlar bazı düzenlemelerle ortadan kaldırılabileceğini, halk üzerinde ruhanî bir baskının görülmediğini ve böyle bir ortamda da gerçek bir ilerleme sağlanabileceğini ifade eder. Hayreddin Bey'in ortaya koyduğu fikirler ve çözüm yolları Osmanlı muhafazakâr düşüncesine yakın, Osmanlılık fikri içerisinde değerlendirilebilir. Bu yüzden fikirleri Osmanlı yönetimi tarafından tasvip görmüştür⁷⁶.

Polonyalı Hayreddin Bey'in, siyasi partiler hakkındaki fikirleri olumsuzdur. Partilerin millet arasında ayrılıkların çıkmasında önemli bir unsur haline geleceğini düşünür. Millet meclisi hakkında belirttiği zamansızlık fikrini partiler için de belirtir. Ona göre, partiler dolayısıyla parlamenter yapı yabancılarla, iç işlerimize karışmak için fırsatlar yaratır⁷⁷. Polonyalı Hayreddin Bey Osmanlı Devleti'nde Latin alfabesi konusunda ilk fikir belirtenler arasında yer alır. Türkiye'nin yüksek medeniyete yükselmesi ve eğitimin yaygınlaşması düşünüldüğü bir zamanda belli bir kalıba sokulamayan kelimelerden oluşan harflerden bahsetmek gerektiği, Türkler için atadan gelen ve önemi olan, bunun

⁷⁴ Mecmua-i Maarif No: 165, R 1285.

⁷⁵ Mecmua-i Maarif, No: 170, 26 R 1285.

⁷⁶ Gümüş, a.g.t., s. 174.

⁷⁷ Kurdakul, ...*Anayasal Fikir Hareketleri*, s. 53.

yanında Kuran'ın da alfabesini oluşturmasına rağmen, eski harflerle Türkiye'de terâkkinin zor olacağı, Avrupa'da çocuklar bir iki ay zarfından okuma yazma öğrenmelerine rağmen Osmanlı Türkiyesinde bu işin birkaç sene aldığını ifade etmektedir. Böyle bir hâl ile Matematik, Mantık, Felsefe, Coğrafya vs. öğrenilmesi için zaman kalmamaktadır. Harfler ilmin kapısıdır. Bu kapı bu kadar ağır açılıp içeri girmek için akşama kadar uğraşmamak lazımdır⁷⁸. Polonyalı Hayreddin Bey'in, harf konusunda ortaya koyduğu fikirleri, harf inkılâbı tartışmaları sırasında söylenenler ile hemen hemen aynı minvalde olmuştur. Hayreddin Bey bunları yaklaşık 60 yıl önce belirterek aslında harf inkılâbının tarihî sürecinin ne kadar geriye gittiğini göstermektedir.

Karol Brzozowski, Osmanlı Devleti'ne sığınan ve mesleki yelpazesi en geniş olanlarından. Meslekleri arasında, mühendislik, ormancılık, haritacılık, arkeolog ve ziraatçılık bulunmaktadır. Osmanlı hizmetinde genellikle mühendislik görevini yürütmüştür. Yaptığı görevler arasında Anadolu ve Balkanların çeşitli yerlerinde telgraf hatlarının döşenmesi, ekonomi danışmanlığı ve Balkanlarda ormancılık faaliyetleri bulunmaktadır. 1869 yılında Balkanların güney doğu bölgelerinin topografik yapısını tespit ederek bu bölgenin ilk mükemmel haritasını oluşturmuştur. Top, gülle, barut fabrikalarında mühendis olarak görev yapmıştır. Mithat Paşa reform kadrolarında yer alarak Mithat Paşa'nın yakınında bulunmuştur. Levak, Sultan Abdülaziz ve Sultan V. Murat'ın tahttan indirilmesi ile ilgili entrikalara da karıştığını belirtmektedir⁷⁹.

Sefer Paşa, Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan sonra Fuat Paşa'nın desteği ile Padişah'ın topraklarını denetleyen yaverlik görevine getirildi. Bu görevde iken, Padişah mülklerinde büyük çaplı ekonomik yapılandırma hareketine girişti. Buna göre haralar kurdu, yeni tuğla harmanlar inşa ettirdi. Aynı zamanda kendi harasını kurarak Arap atları yetiştirdi. Sefer Paşa, dış bağlantıları güçlü olan bir kişiydi. Bu özelliği dolayısıyla Türk-Fransız ilişkilerini pekiştirmek üzere Paris'e gönderilmiştir. Yine Sultan Abdülaziz, Sefer Paşa'yı diplomatik

⁷⁸ Terakki, No: 192., 31 Temmuz 1869.

⁷⁹ Levak, *a.g.e.*, s. 99, 251; Davison, *a.g.e.*, s. 331; "Yanıdaki teknisyen kadroları, 1849 yılında imparatorluğa sığınan Polonyalı ve Macarlar. Bunlar kartograf, teknisyen ve açacağı sanayi mektebinin hocalarıydı. İçlerinden en önde geleni Polonyalı Karol Brzozowskiydi. "Kara Avcı" diye bilinen bu kimse(Mithat Paşa) onu Bağdat vilâyetinde de izlemiş ve oradaki çalışmalarında (ona) yardımcı olmuştur. Becerikli bir maliyeci, kitabet ve teknisyen kadrolarını toplayıp örgütlemek Mithat Paşa için önemli başarısıdır" İlber ORTAYLI, "Mithat Paşa'nın Vilâyet Yönetimindeki Kadroları ve Politikaları", *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar*, (8-10 Mayıs 1984 Edirne), Ankara 1986, s. 228.

Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması

görevlerde kullanarak hizmetlerinden yararlanmıştı. Görevlerindeki başarıları dolayısıyla Padişah Yaverliği ve Padişah mülklerinin genel müfettişliği gibi çeşitli görevlerde getirildi. Muzaffer Paşa, Çifteler ve Sultansuyu Çiftliklerinde başarılı çalışmaları olmuş bu başarıları dolayısıyla çiftliklerin “Genel Nazırı” sıfatıyla, bu kurumlarda “*terâkkiyât ve intizâmâtın*” sağlmasına binaen bu çiftliklerin başına getirilmiştir. Yine Muzaffer Paşa Aynı dönemde Veteriner Dairesi Heyet Başkanlığına tayin edilmiş⁸⁰, buradaki çalışma ve düzenlemeleri dolayısıyla sık sık taltif edilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh ve Macar mültecilerinin, devletin çeşitli kurumlarında istihdam edilmesinden sonra yapılan yenileşme hareketlerinde önemli işler gerçekleştirmişlerdir. Yenileşme hareketleri için nitelikli eleman bulma konusunda yaşanan sıkıntı Leh ve Macar mültecilerinin istihdamı ile aşılmaya çalışılmıştır. Bu nitelikli insan topluluğunun devlet kurumlarında yaşanan dönüşümde önemli etkileri olmuştur. Siyasî, içtimaî, ilmî ve iktisadî birçok alanda yapısal ve fikrî etkiler bırakan bu kalifiye insan gurubu, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ikinci yarısında, ya önemli değişimler gerçekleştirdi, ya da önemli değişimlere zemin hazırladı. Sahip oldukları mesleklerde iyi bir şekilde yetişmişlerdi. Onların bu nitelikleri dikkate alındığında Osmanlı Devleti'ne doğru gerçekleşmiş en önemli beyin göçü ve kalifiye eleman hareketi olarak değerlendirilebilir.

Özellikle askerî alana dair yazılacak modernleşme hareketlerinde Leh ve Macar mültecilerinin katkılarına bir şekilde değinmek durumunda kalacaktır. Zira ordunun en önemli kademelerinde ortaya koydukları çalışmalarla Osmanlı ordusunun modernleşmesine önemli katkıları olmuştur. Mehmed Sadık paşa, General Józef Zachariasz Bem, Sefer Paşa ve Muzaffer Paşa önemli simalar bu modernleşme hareketlerinde başlıca rol oynayanlar arasında yer alır. Mülteciler tarafından gerçekleştirilen modernleşme atılımı sadece ordu ile sınırlı kalmamış tıp, bayındırlık, hukuk ve fikir hareketleri bağlamında da önemli değişimlere zemin hazırlamışlardır. Macarlı Abdullah, Polonyalı Hayreddin ve Kont Ostorog gibi simalar bu konularda önemli örneklerdir.

Leh ve Macar mültecileri, uzmanı oldukları alanlarda yapmış oldukları çalışmalarla Osmanlı Devleti için önemli birer kazanım olduklarını göstermişlerdir. İçlerinde Sultanın yakın hizmetine girecek kadar güven telkin

⁸⁰ Dopierala, “... Polonyalılar”, s. 83, 91; BOA, Y. MT., 89/150; BOA, Y. MTV., 89/150.

etmiş insanlar da bulunan mültecilerin birçoğu önemli görevlere getirilerek kendilerine güvenildiğini gösteren Osmanlı Devleti bunların çalışmalarından önemli faydalar görmüştür. Mülteciler sahip oldukları mesleki ve entelektüel birikimleri dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne yapılmış en önemli beyin göçü hareketidir.

Mültecilerin etkileri sadece Osmanlı rejimi ile sınırlı kalmamıştır. Leh ve Macar mültecilerinin, Cumhuriyet fikrinin yeşermeye başladığı 1870'li yıllarda, cumhuriyet idaresinin temel unsurları olan milliyetçilik, milli meclis ve parlamento gibi kavramların içeriğinin doldurulmasında katkıları olduğu muhakkaktır. Yine Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen bazı inkılaplarda Leh ve Macar mültecilerinin fikirlerinden faydalanıldığı görülmektedir.

Macar ve Leh mültecilerinin 19. Asır için önemli bir beyin göçü olarak değerlendirilmesi için elimizde birçok veri bulunmaktadır. Bunun için mültecilerin meslek ve sosyal statüleri bize önemli ipuçları vermektedir. Zira Osmanlı Devleti'ne ilticâ eden mülteciler, başta (erden-generale kadar çeşitli rütbelere sahip) askerlik mesleğinde önemli seviyelere gelmiş insanlardı. Ayrıca bu meslek sahipleri arasında önemli fikir adamları da bulunmaktadır. Bu derece niteliğe sahip olan bir grubun hem de toplu bir şekilde Osmanlı Devleti'ne sığınması ve devletin çeşitli birimlerinde istihdam edilmesi; bunların önemli bir kısmının da Osmanlı modernleşme sürecinde aktif rol alması ve önemli faaliyetler göstermesi beyin göçüne örnek olarak değerlendirilmesine imkân sağlamıştır.

KAYNAKÇA

A. Belgeler

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi: HR. MKT., 120/5958 ., HR. MKT., 33/99., HR. MKT., 35/42., HR. MKT., 70/19., HR. MKT., 80/51. HR. MKT., 91/8.,

İrade Bulgaristan: İ. MTZ(04)., 7/158, 1-2.

İrade Cebel-i Lübnan: İ. MTZ. CL., 261., İ. MTZ. CL., 311., İ. MTZ. CL., 5/262.

İrade Dahiliye: HR. MKT., 95/46., İ. DH 318/20533-1., İ. DH., 393/26005., İ. DH., 601/41901, 1-3., İ. DH., 708/49562-3., İ. DH., 797/64454., İ. DH., 850/68221., İ.DH., 258/15906., İ.DH., 50573/14.

İrade Hususi: İ. HUS., 1/ 1310 M 012, 1-2., İ. HUS., 1311 M 59., İ. HUS., 14/1311 M 36., İ. HUS., 16/ 1311 RA 137., İ. HUS., 16/1311 RA 154.,

İ. HUS., 18/1311CA 49., İ. HUS., 6/1310 CA 046., İ. HUS., 7/1310 C 59., İ. HUS., 7/1310 C 59.

İrade Sihhiye: İ. SH., 1/1310 C 2, 1-2.

Sadaret Amedi Kalemî: A. AMD., 51/64., A. AMD., 55/5., A. AMD., 62/70.

Sadaret Mektubi Kalemî Nezaret ve Deavir: A. MKT. NZD., 153/51., A. MKT. NZD., 220/86., A. MKT. NZD., 222/35., A. MKT. NZD., 244/3., A. MKT. NZD., 357/42.

Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat: A. MKT. UM., 187/86.

Sadaret Mektubi Mühimme: A. MKT. MHM., 58/30., 1-2., A. MKT. MHM., 596/5. A. MKT. MHM., 65/57.

Yıldız Esas Evrakı: Y. EE., 11/25.

Yıldız Mütenevvi Maruzat: Y. MTV., 89/150.

Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller: Y. YPR. AJZ., 52/53, 1-2.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat: Y. PRK. ASK., 4/16-1-15

Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf: Y. PRK. PT., 15/25.

Yıldız Perakende Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi Evrakı: Y. PRK. MYD., 19/53.

b. Kitap ve Makaleler

Ahmet Rüstem Bey” Maddesi *İnönü Ansiklopedisi*, Ankara 1946.

Oğlum Samih Bey’e”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: I., Sayı: 1-5., İstanbul 1984.

AHMET RÜSTEM BEY, *Cihan Harbi ve Türk Ermeni Meselesi*, (Haz: Cengiz Aydın), İstanbul 2001.

AKARLI, Engin Deniz *The Long Peace Ottoman Lebanon, 1861–1920*, University Of California Pres, Berkeley-Los Angeles-Oxford, 1993.

ATATÜRK, Mustafa Kemal *Nutuk 1919-1927*, (Bugünkü Dille Yayınlayan Zeynep Korkmaz), 1998.

AYDIN, Mahir; *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.

BERKES, Niyazi *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (Yayına Hazırlayan Ahmet Kuyaş), İstanbul 2002.

BİRİNCİ, Ali, “Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması Münasebetiyle: Hayreddin Bey’ler Hakkında”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 11., Sayı: 66., İstanbul 1989.

BOLAY, Süleyman Hayri, *Ferîd Kam*, Ankara 1988.

CSORBA, György “Kossuth’un Ayrılmasından Sonra Macar Mültecilerinin Hayatı ve Faaliyetleri”, *Lajos Kossuth’un Doğumunun 200. Yıldönümünde Lajos Kossuth 1848-1849 Osmanlı Macar İlişkileri*, Editörler: Celal İnal-Naciye Güngörmüş, Kütahya 2002.

CSORBA, György; “Macar Mültecileri”, (Çeviren: Erol Hatipli), *Türkler*, Cilt: 12., Sayfa: 805-812., Ankara 2002.

Çapanoğlu, Münir Süleyman; *Basın Tarihimizde İlave*, Hür Türkiye Mecmuası Yayınları, İstanbul 1960.

DAVİSON, Roberic; *Reform In Ottoman Empire 1856-1876*, Gordian Press, New York 1973.

DOPIERALA, Kazimierz; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Polonyalılar”, *Savaş Ve Barış: 15-19. Yüzyılları Arasında Osmanlı-Leh İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Yayını, İstanbul 1999.

DROZDS, Jerzy; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Polonyalılar”, www.polonya.org.tr (17 07 2005).

ERGUVANLI, Kemal; “Türkiye’de Miralay Dr. Abdullah Bey’in Jeoloji Öğretiminde ve Araştırmalarındaki Öncülüğü”, *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı:1-2., Sayfa: 17-27., İstanbul 1975.

EROL, Mine; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Büyük Elçisi Alfred Rüstem Bey*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.

GÜLER, Ali -Suat Akgül, *Türk Tarihinde Harbiye*, Ankara 1999.

GÜMÜŞ, Musa, *1848 İhtilâlleri Sonrasında Osmanlı Devleti’ne Sığınan Leh ve Macar Mültecileri’nin Osmanlı Modernleşmesine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007.

GÜNERGUN, Feza; “XI. Yüzyılın İkinci yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa”, *I. Türk Tarihi Kongresi* (İstanbul 17-19 Şubat 1988), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.

İHSANOĞLU, Ekmelettin-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekâr; *Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi*, Cilt: 2, İstanbul 2004.

İNÜĞÜR, Nuri M., *Basın ve Yayın Tarihi*, 3. Basım, İstanbul 1993.

KACZMAREK, Hieronim; Sefer Paşa-Wladyslaw Koscielski”, *Savaş ve Barış: 15-19. Yüzyılları Arasında Osmanlı-Leh İlişkileri*, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Yayını, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal; “Kossuth İn Turkey: The İmpact Of Hungarian Refugees İn The Ottoman Empire 1849-1851”, *CİEPO Osmanlı Öncesi ve*

Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması

Osmanlı Araştırmaları Uluslar arası Komitesi VII. Sempozyum Bildirileri, (Yayına Hazırlayanlar: Jean Bacque, Louis Gramment, İlber Ortaylı, E. Van Danzel), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1994.

KAZANCIGİL, Aykut; *Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji*, 2. Basım, Ufuk Kitabevi, İstanbul 2000.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *100. Yıldönümü Dolayısıyla 1855 Kars Zaferi*, İstanbul 1955.

KMETY, George A Narrative Of The Defence Of Kars On The 29th September 1855, Third Edition, London 1856.

KURDAKUL, Necdet; *Tazimat Devri Basınında Siyasî ve Anayasal Fikir Hareketleri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 2000.

KURT, Ali; *Basîret Gazetesinin Edebiyat ve Kültür Yazılarının Sistematik İndeksi(1870-1908)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

LAKE, Colonel Atwell C.B. *Narrative Of The Defence Of Kars, Historical And Military*, London 1857.

LATKA, Jerzy S.; *Lehistan'dan Gelen Şehit*, Boyut Yayını, İstanbul 1987.

LATKA, Jerzy S.; *Polonezköy Adampol Cennetten Bir Köşe*, (Çeviren

LATKA, Jerzy; "Polonyalı Mülteciler ve Yeni Fikirler", *Tarih ve Toplum*, Cilt: 16., Sayı: 91., Sayfa: 51-55., İstanbul 1991.

LEVAK, A.; *Dzieje Emigracji Polskiej w Turcji (1831-1878)*, Warszawa 1935.

LEWIS, Bernard *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çeviren Metin Kıratlı), Ankara 1984.

NAZIR, Bayram *Mülteciler Meselesi (1845-1851)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999

OBA, Ali Engin; "Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın "Eski Ve Yeni Türkler" Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi", *V. Milletler Arası Türkiye İctimâi ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989.

ORTAYLI, İlber; "Mithat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikaları", *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri, Bildiriler ve Tartışmalar*, Sayfa: 227-233., (8-10 Mayıs 1984 Edirne), Ankara 1986.

ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 19 Basım, İletişim Yayını, İstanbul 2004.

ORTAYLI, İlber; Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Reformlar ve Polonyalı Subaylar”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 27., Sayfa: 15-21., Ankara 1989.

OSTROROG, Count Leon *Ankara Reformu*, (Tercüme Eden: Yusuf Ziya Kavakçı), İstanbul 1972.

SAYDAM, Abdullah; “Müslüman Olan Macar Mültecileri Meselesi”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: IV., Sayı: 24., Sayfa: 16-21., İstanbul 1995.

ŞİMŞİR, Bilal; “Amerika’da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2., Sayfa: 30-48., Ankara 2001.

ŞİMŞİR, Bilâl; *Rumeli'den Türk Göçleri, Belgeler (1880-1885)*, Cilt: III., Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

TASNADI, Edit; ”18. ve 19. Yüzyıllarda Macar Mültecileri”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 36., Sayı: 215., Sayfa: 71-75., İstanbul 2001.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.

TERZİOĞLU, Arslan; “Şimdiye Kadar Bilinmeyen Kaynaklar Işığında Dr. Macarlı Abdullah Bey'in Tababete ve Kızılay'ın Kuruluşuna Katkıları”, *Kızılay Dergisi*, Cilt: 28., Sayı: 164., Sayfa: 27-32., Ankara 1994.

TOROS, Taha; *Geçmişte Türkiye Polonya İlişkileri*, İstanbul 1983.

TURAN, Şerafettin; *Atatürk'ün düşünce Yapısı Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1982.

UNAT, E. Kadri; “Macarlı Dr. Abdullah Bey (Edvard Hemmerschmidt) ve Türkiye'deki Çalışmaları”, *Türk Avusturya Tıbbi İlişkileri Sempozyumu*, (28-29 Nisan 1986), (Yayına Hazırlayanlar. Arslan Terzioğlu, Ervin Lucius), Fatih Gençlik Matbaası İşletmeleri, İstanbul 1987.

UNAT, E. Kadri; “Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey'in Hayatı ve Türk Tıp Zoolojisindeki Yeri”, *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı:1-2., Sayfa: 7-17., İstanbul 1975.

UNAT, Kadri E.; *Osmanlı İmparatorluğunda Bakteriyoloji ve Viroloji*, Cerrah Paşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1970.

UNAT, Kadri E.; *Osmanlı İmparatorluğunda Tıp Jeolojisi ve Parazitolojisi*, Cerrah Paşa Tıp Fakültesi Yayını, İstanbul 1970.

ÜLKEN, Hilmi Ziya; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayını, İstanbul 1998.

Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması

ÜNAL, Uğur; *Sultan Abdülaziz Dönemi Kara Ordusu*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2006.

ÜNVER, Süheyl, “Kızılay’ın Kurulmasında Macarlı Miralay Dr. Abdullah Bey Hizmeti”, *Türk Mikrobiyoloji Cemiyeti Dergisi*, Cilt: V., Sayı., 1-2., İstanbul 1975.

YERLİKAYA, İlhan *II. Abdulhamid Döneminde Basın, Yarı Resmi Vakıf Gazetesi 1875-1884*, Kırıkkale 1996.

YERLİKAYA, İlhan, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Hayatında Basiret Gazetesi ve (Pancermenizm-Panislamizm- Panславizm-Osmanlılık Fikirleri)*, Van 1994.

KÖSE, Osman “Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878–1908)”, *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, Sayı: 2., Sayfa: 238-272., 2006.